

Luther Márton mint politikai tanácsadó

Írta: Dr. Birkás Antal (PhD)

A szász hercegek és választófejedelmek címerének értelmezése:
„A két kard a szigort jelenti, azt, hogy erélyesen és keményen kell örködni a jog fölött; a markolatok a fehér mezőben a jóságot és a kegyelmet jelképezik; az egymással szembe fordított kardhegyek a fekete mezőben arra intenek, hogy előbb meg kell hallgatni az érintetteket, csak aztán ítélni és döntést hozni.”¹ (Luther Márton)

BEVEZETÉS

Luther Márton népszerű prédikátor, az egyszerű – és épp ezért nagyszerű, szinte utánozhatatlan – tanácsadás zsenije. Kiváló teológus, reformátor, aki hallgatóságának figyelmét Krisztusra tudta irányítani. Nem pótcselekvésekkel, hanem rendíthetetlen határozottsággal, a Szentírást újra fölfedezve, és azt a nép anyanyelvén az emberek kezébe adva. De Luther nem csak teológus és „hitújító” volt. Hatása messze túlnyúlik a teológia határain: tanításának és fellépésének következményei voltak a gazdaság, a zene, a művészetek, a jog, a politikaelmélet és a politika világára is.

Előadásomban¹ arra teszek kísérletet, hogy Luthert mint politikai tanácsadót értelmezzem, mutassam be. Természetesen nem arról van szó, hogy megkérdőjelezzem Luther „fő profilját”. Luther teológus volt, a Szentírás doktora. De! Írásai alapján merem állítani, hogy Luther számtalan esetben – naivitástól mentesen és a saját korát jól ismerve – adott olyan tanácsokat barátainak, hallgatóságának, adott esetben fejedelmeknek és hercegeknek, amik alapján ma nyugodtan lehetne őt politikai tanácsadónak (elemzőnek) tekinteni, ill. azokat a tanácsokat, amiket adott, teljes joggal lehetne (műfaját és tartalmát tekintve) politikai tanácsnak nevezni. Luther mint politikai tanácsadó. Luther mint a Wittenberg Political Consultant Reserch Center vezető elemzője. Furcsán

¹ Elhangzott 2017. május 14-én a Debreceni Evangélikus Gyülekezet reformációi rendezvénysorozatán (Közös kincsünk a reformáció).

hangzik? Egyáltalán nem. Az általa adott politikai és jogi jellegű, ill. taktikai tanácsok egy vérbeli politikai tanácsadó és elemző tanácsai.ⁱⁱ

Ennek illusztrálására Luther néhány írását, leveleiből vett idézeteket, prédikáció-részleteket, asztali mondásait hozom közénk, csokorba, különböző kategóriákba gyűjtve azokat. Tanulságos idézetek ezek, amik egy olyan emberről tanúskodnak, aki bátor volt, jól ismerte az emberek jellemét, és egy cseppet sem volt naiv. Istenre figyelő realista volt.

A TANÁCSADÓ

Luther politikai – és jogi – tanácsait úgy kell összegyűjteni.ⁱⁱⁱ Jelen tanulmányban is ezt tettem; az összegyűjtött idézeteket, gondolatokat pedig – jellegük szerint – különböző csoportokba, kategóriákba rendeztem. Elsőként lássuk azokat, ahol a reformátornak az „udvarral” – és az udvari „tanácsadókkal”, „hivatalnokokkal” – kapcsolatos véleményét ismerhetjük meg.

A közügyekről és a „politikusról”, ill. azok tanácsadóiról általában

Az asztali beszélgetésekben olvashatjuk (1532-ből) az alábbi sorokat: „Mostanában leginkább a közügyek háborgatnak. Az ördög nem talál fogást rajtam, ezért a közügyeket zúdítja a nyakamba, azzal zaklatja a lelkiismeretemet. Ha tanácsot adok, azt úgysem fogadják meg, és még azt mondják, hatalomra török. Ha meg nem adok tanácsot, akkor emiatt furdalhat a lelkiismeret. Nem tudom, mi lenne a kiút.”^{iv} Csak egy megjegyzéssel egészíteném ki Luther szavait: úgy látszik, nem változott a politika világa. A tanácsadók szerepe és munkája az esetek többségében ma sem hálás feladat: a legtöbbször nem hallgatják meg őket, a tanácsaikat nem szívlelik meg.^v

Luther élete utolsó prédikációjában^{vi} mondta a következőket. (Azt nem állítom, hogy az itt írt „üzenet” és jellemzés általános, de a politika világában – elnézve az elmúlt évtizedek politikatörténetét – valóban gyakori):^{vii} „A világi ügyekben és kormányzásban is így mennek ugyan a dolgok, de mint Aristotelés írja, itt akad néhány ember, akik nagy bölcsességgel és ésszel áldattak meg, és valóban nem közönséges emberek. Isten sokszor ad egy-egy értékes, kiemelkedő, értelmes embert, aki bölcs tanácsaival szolgálni tudna országoknak és embereknek egyaránt. Csakhogy az ilyenek menekülnek a közéletől, és nehezen lehet őket megnyerni a kormányzásra. Vannak viszont mások, akik törekszenek erre, pedig nincs képességük hozzá. Ezeket nevezik a világi kormányzásban kotnyeles Okos Tóniknak.^{viii} Szidják is őket nagyon, és méltán fordulnak ellenük, mert mindenki panasolja, hogy már sohasem lehet megszabadulni ezektől a bolondoktól, akik semmire sem alkalmasak, és semmi hasznot nem jelentenek. Ezért mondják róluk az emberek: Bolondokkal vert meg minket az ördög? (...) Ezek azt hiszik, hogy mivel ők ülnek a kormányzásban, és játsszák az előkelőt, feltétlenül okosak is. És egy ilyen bolond a tanácsban akadályozza a többieket, hogy kár nélkül jussanak előbbre, mert ő az ördög nevében erőszakkal akar okos lenni, pedig valójában bolond.”^{ix}

A politika központja („udvar”) és annak tanácsadói konkrétan – jellemzések

Érdemes Luther egy másik mondását (jellemezését) röviden szemügyre vennünk. „Fényeskedő, jó fellépésű tanácsadó az udvarban” címet viselő megszólalása ekként hangzik: „Semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó. Ha a tanácsát és az okfejtését hallgatjuk, annak van füle-farka, de ha tette kell váltani, akkor megköti magát, mint egy csökönyös igásló, nem lehet előrébb jutni vele.”^x

Én a jellemzés első felére hívnám fel a figyelmet: semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó.

Egy másik helyen egyenesen semmirekellőknek, léhűtőknek, hasztalan embereknek nevezi az ilyen „fényeskedő”, jó fellépésű udvari tanácsadókat. 1532 augusztusában egy kerti séta alkalmával mondja a következőket a német reformátor: „Ha mind kipusztulnának a semmirekellő emberek, mi válnánk semmirekellővé, mert az ördögnek szüksége van semmirekellő szolgákra. Hagyjátok hát őket élni, mert az Isten sem sajnálja tőlük az életet. – Ezt a doktor a haszontalan udvari léhűtőkről és más hasonló emberekről mondta.”^{xi}

És hogy milyen az udvar? Mint egy ringyó – vallja Luther. „Az udvar egyszer akar valakit, aztán meg eldobja és eltaszítja. Olyan az udvar, mint egy ringyó, akinek bármelyik férfiből hamarosan elege lesz, és az egyiket lecseréli a másikra.”^{xii}

E cseppet sem hízelgő jellemzések és tanácsok után lássunk néhány személyes hangvételi idézetet.

Konkrét tanácsok – személyre szabva

E tanácsok az esetek egy részében levél formájában születtek meg. Luther fáradhatatlan levélíró volt. Szinte éjjel-nappal, egyfolytában írt. E levelek – és a bennük megfogalmazott tanácsok – szintén részei életművének, amelyeket fontos ismernünk, olvasnunk.^{xiii} Lássunk e levelekből néhány politikával kapcsolatos tanácsot (is) megfogalmazót.

Egy 1523 áprilisába kelt levelében – amelyet Georg Spalatin barátjának, fejedelmi bizalmasnak ír, s amelyben alapvetően 9 megszökött apáca sorsával

foglalkozik, és kér támogatást tanácsadó barátjától – a következő közbenjáró sorokat írja: „Van más is, amit ahányszor meg akartam írni neked, annyiszor felejtettem el. Csodálkozom, hogy fejedelmünk, bár tudja, hogy öccsénél, János hercegnél olyan sáfárok vannak, hogy a dolgok napról napra rosszabbul mennek, mégsem veszi oda Sebastian von Kötteritzschet, ezt – amint tettei naponta példázzák – a kormányzásban hihetetlenül megbízható embert. Bár ezzel Kötteritzschen magán is szeretnék segíteni, de sokkal inkább a fejedelmi udvaron, különösen, hogy János Frigyes, a kiváló ifjú herceg, a leendő vezető valamilyen jó példán tanulhatná meg az államügyeket intézni és az emberi csalásokon jobban átlátni. Mert fáj nekem, hogy akik most irányítanak, azok a fejedelem megrövidítésével gazdagodnak meg. Kérlek, vidd javaslatomat a fejedelem elé, mert igen szeretnék ebbe a pozícióba olyan embert segíteni, aki egyszerre istenfélő és tisztességes. Isten veled, és imádkozz értem!”^{xiv}

Szintén Spalatinnak írta egy valóban személyes jellegű – témájában is bizalmas – levelét, amelynek tartalma komoly bölcsességre és élettapasztalatra utal. Érdeemes talán hosszabban is idézni a levél számunkra érdekes részeit.

Luther ekként fordul barátjához, és kérleli, tanácsolja őt: „Kegyelem és békesség! Kérdésedre, hogy elhagyjad-e az udvart és hivatalodat, Spalatinom, így válaszolok: „Ahol nem hallgatnak meg, ott ne fecséreld a szót.” (JSiráok 32,7) De ha valaki hallgat rád, akkor nem szabad meghátrálni, különben én is már régen befogtam volna a számat az ige iránti megvetés miatt. Ha tehát nincsen más titkos indítékod, mely a lelkiismeretedet terheli, akkor mások vétke és rosszindulata nem elegendő ok arra, hogy feladd miatta állásodat és hivatalodat, vagy bármi másra vetemedj. Mert azonkívül, hogy házasságkötés mozdítana el téged arról a helyről, el sem tudok képzelni egyéb okot, mely távozni készítené. De most jól kitapasztaltad az udvar csínját-bínját, és a fejedelelemnél sokaknak segítségére lehetsz, ahol ha egy újonc lépne a helyedre,

micsoda hibákat követne el, mielőtt kitanulná az udvar működését. Jó, engedjük meg, hogy mindent hozzád hasonlóan képviselne, de mikor lesz neki a fejedelemtől akkora hitele és szavának akkora súlya, mint neked hosszú évek után?”^{xv}

Egy másik – szintén Spalatinnak szóló – levelében taktikai megfontolásokat (is) megemlíti a reformátor: „Az ifjabb fejedelem legutóbbi levelére nem válaszoltam, mert nem volt világos, hol tartózkodik, s nem tartottam szükségesnek többszörös levelek és átcímzések révén elárulni valahogyan a titkot. Te imádkozz értem, erre az egyre van szükségem, minden másban bővülök. Bármilyen hír terjed rólam, nem ütközöm meg rajta. Nyugodtan várok.”^{xvi}

Érdekes egy fejedelemnek szóló levelét is idéznünk e pontnál. Bár nem a politikával kapcsolatos a „tanács” – az egyházért érzett aggodás írta e levelet Lutherral –, de az (Állhatatos) János szász választófejedelemnek szól, és annak tartalma érdekes a számunka is: „Nos, nem az a véleményem, hogy az összes plébániát választófejedelmi Kegyelmséged kincstárából kellene ellátni. De mivel választófejedelmi Kegyelmséged kegyesen javaslatomat óhajtja, miként kellene eljárni, elküldöm erre alázatos véleményemet, hogy választófejedelmi Kegyelmséged az egész fejedelemségben minden plébániát látogattasson meg, s ahol azt találják, hogy a nép evangéliumi prédikátort szeretne, de eltartására a plébánia javai nem elegendők, ott választófejedelmi Kegyelmséged parancsára mostantól a község adjon ennyit és ennyit, mindegy, hogy a város pénztárából, vagy máshonnan.”^{xvii}

Fejedelmi levelek, „királyi” tanácsok – fejedelmekről és fejedelmeknek szóló tanácsok

Luther többször írt fejedelmeknek, ill. adott tanácsot nekik – és mondta el véleményét a fejedelmekről különböző formákban. Álljon itt ezek közül néhány, a legkülönbözőbb témákhoz kapcsolódva.

Luther külön említést tesz a fejedelmek haláláról az Asztali beszélgetésekben. 1532 augusztusában így szól János Frigyes szász választófejedelemhez: „Sokkal nyomorúságosabb egy fejedelem halála, mint amikor egy paraszt hal meg, akire nem nézett fel senki. A fejedelmet magára hagyja összes barátja, híve, és még csak ezután kell az ördöggel megbirkóznia. Olyankor senki sem gondolja, hogy jó lenne egy kicsit fejedelmiben élnie.”^{xviii}

És hogy mennyire tiszteli Isten a még élőket, mennyire becsüli a – Luther szóhasználatával élve – „nagyurakat”? Sok – komoly pozícióba „feljutott” – „nagyúr” erősíthetné meg Luther szavait, saját korának történései alapján vallott tapasztalatait. „Isten annyira becsüli a hatalmasságokat, a királyokat, fejedelmeket stb., amennyire a gyermekek a kártyát: amíg játszanak, a kezükben tartják a lapokat, aztán, ha elunják a játékot, lehajítják a kártyát a pad alá vagy a szemébe. Így tesz Isten a hatalmasságokkal és nagyurakkal is: amíg uralmon vannak, jól tartja őket, de ha átadják az uralmat, letaszítja őket a székről...”^{xix}

Luther szerint azonban nem is mindenki alkalmas fejedelemnek, uralkodónak. Csak kevesek alkalmasak annak, és köztük is ritkaság a valóban „államférfi”, igaz hős: „Csakhogy – tette hozzá – ezek^{xx} nem mind alkalmasak egyeduralkodónak, vagyis hogy mindent egymaguk irányítsanak. Mert a hadvezérek csak a győzelemmel törődnek, azzal, hogy megállják a sarat és a helyüket; a kormányzásra, vagyis arra, hogy az ország és a nép megfelelő

uralom alatt álljon, már nem fordítanak figyelmet.^{xxi} Ilyen volt Scipio és Hannibal. Ellenben Nagy Sándor, Caesar és Augustus ügyeltek a kormányzásra is, hogy az irányítás helyesen haladjon.”^{xxii} E mondáshoz (tanácshoz és meglátáshoz) kapcsolódóan említi meg Luther a tudós emberek fontosságát is. Híres mondása ehhez kapcsolódóan ekként hangzik: „a világ nem nélkülözheti az írástudókat, mi több, ők irányítják a világot.”^{xxiii}

A fentiek után lássunk egy konkrét ügyet, levelet, fejedelemnek szóló tanácsot. E szempontból a reformátor egyik legérdekesebb írása a Wittenbergi Egyetem „rendbetételével” kapcsolatos. E levelében Luther nem csak az egyetemmel – és a plébániákkal, oktatással, istentiszteleti renddel – foglalkozik, de a világi kormányzás hatékonyságának a növelésével kapcsolatban is ad tanácsot a fejedelemnek, (Állhatatos) Jánosnak. E tanács lényege a vezetők, tisztségviselők, városi tanácsosok és a többi hivatalnok ellenőrzése, rendszeres „meglátogatása” („a világi kormányzás vizitálása”) a rossz kormányzás megelőzése érdekében.^{xxiv}

E pontnál lehet megemlíteni Luther „királytükkrét” is. A világi felsőségről című munkájában 6 pontban rögzíti azokat a jellemvonásokat – és részletezi is azokat saját koránk körülményei között –, amelyekkel véleménye szerint egy keresztény fejedelemnek (uralkodónak) rendelkeznie kell.^{xxv}

Koncepcionális – „mélységi” – tanácsok a világi felsőbbséggel kapcsolatban

E pontban három dolgot említek meg röviden. Mindhárom „elméleti” jellegű meglátás, azonban e meglátások mind a mai napig hatással vannak jogi és politikai gondolkodásunkra. Ez első a jog világának általános felosztása, a második a világi felsőbbség léte és annak szükségszerűsége, ill. a kétféle

kormányzatról vallott felfogása, míg a harmadik a jogos, igazságos háború kérdése.

Bár Luther nem volt jogász, olykor-olykor a jog világával kapcsolatban is kifejtette a véleményét.^{xxvi} Ezzel kapcsolatban bővebben lásd BIRKÁS, Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. (Luther Kiadó, Budapest, 2011) vonatkozó fejezeteit. Itt csupán Luther egyik rövid mondását idézem, azt, ami egyfajta rövid „elemzéseként” és definícióként is felfogható. A jog „általános” felosztásával (kétféle jog) kapcsolatban a következőt mondja: „A jog alapvetően kétféle: az egyik a természetes, a másik az írásba foglalt vagy tételes jog. A természetes jog azt tanítja, hogyan kell a földi életben viselkednünk mind Istennel, mind az emberekkel, ami a külsődleges érintkezést és a szokásokat illeti. Tiltja azt, ami rossz és jogtalan, és parancsolja azt, ami jó és jogos. A természetes jog alapítója Isten, aki ezt a világosságot teremtette és az ember szívébe beültette és beírta. Az írott és tételes jogszabályok pedig olyan törvények és rendelkezések, amelyeknek megvan az indokuk, és kimutatható, ésszerű okok miatt vannak szabályba foglalva, amúgy pedig összhangban állnak a természetes joggal, bár olykor némely tekintetben a dolgok sajátossága miatt változnak is. Ezek alapítója pedig a felsőbbtség.”^{xxvii}

A világi felsőbbtség („állam”) Luther számára szükségszerű, és annak léte része a kettős kormányzat (kettős kormányzásról szóló) elméletének. Ezzel kapcsolatban a lényeg a következőképpen foglalható össze: a jelen világ viszonyai között a világi felsőbbtség, a jog és annak kényszerítő ereje nélkülözhetetlen a rend fenntartása érdekében. Sőt – miként azt a német reformátor vallja –, a világi felsőbbtség és annak törvényei – amit az állammal azonosíthatunk – végső soron Isten uralmának az egyik eszköze, amelynek az ember engedelmességgel tartozik.^{xxviii}

Luther – miként azt már fentebb is említettem – a világi hatalom szükségszerűsége mellett foglal állást. *A világi felsőbségről* című tanulmányában ekként ír: „Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvettetést, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmisséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a Rómaiakhoz 13. rész, 4. vers). Mert kétféle felsőbséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinek rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”^{xxxix} Ez Luther kétféle kormányzásról vallott felfogásának lényege. A teremtő Isten a bűnbe esett emberiség számára kétféle módon is a segítségére siet. Uralmának egyik dimenziója az evangélium és annak tanítása, míg uralkodásának másik eszköze (Isten bal keze által) a kard hatalma, a világi felsőbség, a törvény kényszerítő ereje. E kettőt Luther egymástól élesen megkülönbözteti és elválasztja.^{xxx} Hogy mily erősen tartja magát e teoretikus tanítás ma is, jól mutatják pl. Szemerei János evangélikus püspök szavai.^{xxxi}

Végezetül néhány szó az ellenállás lehetőségéről, az „igazságos” háború kérdéséről. Luther az egyén számára alapvetően mindenféle lázadást tilt. A fejedelmek esetében azonban – különösen is akkor, amikor rangban egyenlő felek állnak egymással szemben – a védekező háborút megengedhetőnek, sőt, szükségszerűnek tartja.^{xxxii}

A császárral szembeni ellenállás kérdése azonban nehezebb ügy. Itt alapvetően az engedelmesség volna elvárható,^{xxxiii} azonban Luther felfogása az idők során változik, és végül a császárral szembeni ellenállást is elfogadhatónak tartja. Ez utóbbival kapcsolatban a következőképpen szól akkor, amikor a császár erőszakkal akarta a katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani (a szakvéleményt Luther és kollégái egy 1530. október 26-28. között Torgauban megrendezett találkozón adták János Frigyes választófejedelemnek, illetve jogászainak). „Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényeket, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cselekszik. Korábbi tanításunkban – amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta – nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”^{xxxiv}

A nemrég megjelent Asztali beszélgetésekben (Luther Kiadó által kiadott vaskos kötet) további, ebbe az irányba mutató idézeteket is találhatunk a császári és a fejedelmi hatalommal összefüggésben, elsősorban az engedelmesség kérdésére fókuszálva. Luther mindvégig a józan észre, az uralkodó kötelezettségeire (ill. azok nem teljesítésére), valamint a világi törvényekre hivatkozik álláspontja kifejtésekor.

BEFEJEZÉS

Luther figyelmünket a Szentírásra, és azon keresztül Krisztusra, ill. a hit általi üdvösségre irányítja. Teológiai – „lelki” – munkássága mellett azonban más irányú és jellegű tevékenységei, írásai sem lebecsülendők. Ezek közé

tartoznak a joggal, politikával, közélettel kapcsolatos írásai, tanácsai. Mai napig élők és hatnak e gondolatok, közülük is elsősorban a kétféle kormányzatról (kettős birodalomról) vallott lutheri elképzelések.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BIRKÁS, Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. (Luther Kiadó, Budapest, 2011)

BIRKÁS, Antal: Luther a világi felsőségről és a kormányzásról. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. (In Miskolci Doktorandusok Jogtudományi Tanulmányai 6/1., szerk. Stipta István)

CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. (Luther Kiadó, Budapest, 2013)

CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014)

CSEPREGI, Zoltán – HORVÁTH, Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. (Luther Kiadó, Budapest, 2015)

GRITSCH, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. (Luther Kiadó, Budapest, 2006)

LUTHER, Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In: MASZNYIK, Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet*. (Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1910)

LUTHER, Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel*. In: MASZNYIK, Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet*. (Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1906)

PRÖHLE, Károly: *Az ágostai hitvallás*. (Harangszó, Győr, 1943)

ⁱ CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014. 83. p.)

ⁱⁱ Volt miniszteri főtanácsadóként – aki éveken át éltem ilyen közegben 2012 és 2014 között – ezt nyugodtan állíthatom.

ⁱⁱⁱ Vannak olyan hosszabb tanulmányai, amelyek kimondottan a politika és/vagy a jog világával (is) foglalkoznak. Ezek közül néhány: „A világi felsőségről...” c. tanulmánya, a „Lehet-e üdvös a katonák hivatása”

című vagy éppen a „Német nemzet keresztény nemességéhez...” című tanulmányai (lásd a felhasznált művek jegyzékét). A legtöbb esetben úgy kell azonban összegyűjteni azokat leveleiből, prédikációiból, „asztali beszélgetéseiből” vagy más egyéb „reformátori irataiból”. Ahogy az történt jelen tanulmány esetében is.

^{iv} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014. 239. p.)

^v Közben az embernek pedig valóban lelkiismeret furdalása, sőt, félelme van: „látja a jövőt”, de nem tud mit tenni.

^{vi} CSEPREGI, Zoltán – HORVÁTH, Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. (Luther Kiadó, Budapest, 2015. 494. p. és az azt követő oldalak.)

^{vii} Luther a fenti sorokat példaként hozza, hogy aztán ahhoz kapcsolódóan az egyháziakról – mindenekelőtt is a pápáról és a kardinálisokról – írhasson, akik „bolondságukban” az emberek örök életét veszik el és állják útját a kegyelemnek, miközben önmagukat bölcsnek és okosnak hiszik.

^{viii} Ők azok, akik a politika és a kormányzás világában maradnak. A hozzá nem értő Okos Tónik. (Mentségemre – Antalként – legyen mondva, hogy az eredeti németben emlékeim szerint Okos Jánosok szerepelnek.)

^{ix} CSEPREGI, Zoltán – HORVÁTH, Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. (Luther Kiadó, Budapest, 2015, 496. p.)

^x i. m. 114. p.

^{xi} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014, 242. p.) További leírásokat, „tanácsokat”, udvari jellemzéseket is találhatunk a „beszélgetésekben” a fentiek mellett. Lásd pl. i. m. 371. p. („ami tilos, arra törekszünk”), továbbá: „a szerénység és az evangélium nem az udvarba való, mert ott gonosznak és szégyentelennek kell lenni, vádaskodni és tülekedni kell” (i. m. 381. p.), valamint az „istentelen fejedelmek istentelen tanácsosairól” szóló megjegyzéseket (i. m. 463. p.). Luther szemmel láthatóan nem volt jó véleménnyel az udvari tanácsosokról, kivéve a valóban tudós férfiakat.

^{xii} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014, 529. p.) Az udvar azonban „elfoglalt is”, ahol sok ügy van („a fejedelmi udvarokban sok a tennivaló”), miként az egy, az egyetemmel kapcsolatos leveléből – amelyet (Állhatatos) János szász választófejedelemnek írt – is kiderül (e levelének „realista” megközelítése külön említésre méltó). Lásd CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. (Luther Kiadó, Budapest, 2013, 421. p.)

^{xiii} E levelek „sokszínűek”. Stílusuk, témájuk, címzettjük más és más. Hol németül, hol latinul íródtak. Vannak köztük olyanok is, amelyekben mindkét nyelvet használta a reformátor. (Közel 2600 levélről beszélhetünk!) Mindezekkel kapcsolatban lásd CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. (Luther Kiadó, Budapest, 2013. 19–21. pp.)

^{xiv} i. m. 346. p. Más helyeken is közbejár ismerőseiért, barátaiért. Lásd pl. i. m. 398. p.

^{xv} i. m. 397. p.

^{xvi} i. m. 254. p.

^{xvii} i. m. 427–428. pp. Luther természetesen a részletekre is kitér levelében, nem megfelelően az idős lelkészekről, ill. „eltartásukról” sem.

^{xviii} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014, 243. p.)

^{xix} i. m. 243. p. Luther II. (Gonosz) Keresztély (Krisztián) dán és norvég uralkodóra gondol e helyen, aki a kegyetlenkedései miatt egy lázadást követően Hollandiába menekült, és később egy várkastélyban (rabságban) töltötte életének hátralévő részét. Luther korában a történet sokak által ismert volt.

^{xx} Luther által említett hősök: Nagy Sándor, Hannibal, Augustus, Pompeius.

^{xxi} Azt, hogy egy uralkodónak milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie, jól mutatják Luther javaslati a „királytükörként” is felfogható tanulmányában (lásd „A világi felsőségről” című tanulmány befejező oldalait). A tulajdonságok és tanácsok közül a legfontosabbak: elővigyázatosság (bizalom kérdése); arról, hogy miképp kell a gonosztevőkkel bánni; jogos erőszak kérdése (mikor és ki ellen lehet jogosan háborút viselni); az igazságtalan fejedelemnek való engedelmesség kérdése. Továbbá a fejedelem és Isten kapcsolata; a fejedelem „négyféle” irányú kötelezettsége (bizalommal és őszinte imádsággal tartozik Isten felé, szeretettel és keresztény szolgálattal tartozik az alattvalók iránt, éles ésszel és elfogulatlan okossággal kell lennie tanácsosai és hatalma viselőivel szemben, a gonosztevők ellen szerény komolysággal és szigorral kell lennie); hívők és a bírósági pereskedés kérdése; jog és ész, avagy a józan ész diadala.

^{xxii} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014, 443. p.) A Luther szavait jegyzetelő írnok hozzászól még a fentiekhez: „Martinus doktor csodálattal emlékezett meg ezeknek a nagy férfiaknak és hősöknek alázatosságáról, amiért olyan szívesen vették körül magukat tudós férfiakkal és jóvendőmondókkal, akik megmondták nekik, mitévők legyenek, és milyen viselkedés méltó a fejedelmi ranghoz és hírnévhez.” Ők voltak a prédikátorok, akikre aztán – természetesen – a nép mindig is irigykedve tekintett. Lásd i. m. 444. p.

^{xxiii} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. (Luther Kiadó, Budapest, 2014. 444. p.)

^{xxiv} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek.* (Luther Kiadó, Budapest, 2013, 422. p.) „Talan sokkal kevesebb kérelem, pörösködés és panasz volna az udvarban, ha ez a vizitáció és rendtartás derekasan lendületbe jönne” – olvashatjuk Luther szavait.

^{xxv} Lásd BIRKÁS, Antal: *Luther a világi felsőségről és a kormányzásról.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. (Miskolci Doktorandusok Jogtudományi Tanulmányai 6/1., szerk. Stipta István).

^{xxvi} A jogászokról – különösen is az egyházi jogászokról – vallott rossz véleménye közismert. Ezzel azonban itt és most nem foglalkozom. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a fentebbi tanácsait nagyrészt kérésre írt, így pl. a világi felsőbbbségről szólót is. Lásd Georg Spalatinnak szóló levelét i. m. 341. p.

^{xxvii} CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések.* (Luther Kiadó, Budapest, 2014, 463–464. pp.)

^{xxviii} Ez a fajta gondolkodás az evangélikus hitvallásokban is jól tükröződik. Philipp Melanchthon – Luther kollégája a Wittenbergi Egyetemen – is hasonlóan vélekedik az Ágostai Hitvallásban: a világi élet törvényes intézményei Isten jó alkotásai, és isteni eredetű intézmények, amelyekkel a keresztény ember bátran élhet. Lásd: PRÖHLE, Károly: *Az ágostai hitvallás.* (Harangzó, Győr, 1943, 20. p.) Lásd továbbá Luther levelét Melanchthonnak: CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek.* (Luther Kiadó, Budapest, 2013, 255. p, valamint Luther levelét Johann Rühelnek, i. m. 407. p., valamint különösen is a 409. oldal utolsó bekezdését.)

^{xxix} LUTHER, Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In: MASZNYIK, Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet.* (Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1910, 13. p.)

^{xxx} „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyóra, s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kívülre más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl s csak ámitja, rontja a lelkeket. Ezt oly világossá akarjuk tenni, hogy az emberek megértsék, hogy a mi lovagjaink, fejedelmeink és püspökeink lássák, mily ostobák, ha az embereket törvényeikkel, s parancsolataikkal kényszeríteni akarják, hogy ily, vagy oly módon higgyenek.” Lásd: LUTHER, Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel.* In: MASZNYIK, Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet.* (Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1906, 386. p.) Luthernek e felfogása – bár ahhoz ő és aztán különösen is az őt követők nem ragaszkodtak mindig oly következetesen – a későbbi vallásszabadságnak, illetve vélemény szabadságnak a csíráit hordozza magában. (Számos helyen – különösen is a lelki vezetőket – erőteljes szavakkal ostromozza Luther, és kéri rajtuk számon a „két birodalom” összekeverését és annak vállalhatatlan következményeit: „az én nem kegyelmes uraim, a pápa és püspökök, püspökök tartoznának lenni és Isten igéjét prédikálni; ők azonban azt hagyják és világi fejedelmekké lettek s uralkodnak oly törvényekkel, melyek csak a testre és vagyóra vonatkoznak. Gyönyörűen fordították meg a dolgot; belsőleg kellene kormányozniuk a lelkek felett Isten igéje által, hát kormányoznak külsőleg várakat, városokat, országot és népeket és kínozzák a lelkeket kimondhatatlan öldökléssel.” Forrás: LUTHER, Márton: *A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében.* In: LUTHER, Márton: *A római pápaságról.* (Aeternitas Kiadó, 84–85. pp.)

^{xxxi} Forrás: http://kotoszo.blog.hu/2016/09/27/szemerei_janos_puspok_mindannyian_jovevenyek_vagyunk. Lásd – különösen is – az interjú harmadik kérdésére adott püspöki választ.

^{xxxii} A fentiekkel kapcsolatban részletesen lásd: BIRKÁS, Antal: *Reformáció, államhatalom, politika.* (Luther Kiadó, Budapest, 2011. 59–61. pp.)

^{xxxiii} Lásd pl. (Bölcs) Frigyesnek szóló levelét saját biztonságának ügyében, ill. intelmét a fejedelemnek a császárral szembeni engedelmességével összefüggésben: CSEPREGI, Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek.* (Luther Kiadó, Budapest, 2013, 320. p.), „A felsőbbbségnek mint választófejedelem engedelmeskedjék.”

^{xxxiv} GRITSCH, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából.* (Luther Kiadó, Budapest, 2006, 183. p.)